

A könyvtárközi kölcsönzés etikája

A szerző a cikk alcímében („Ön menyét vagy sas?”) és a továbbiakban szimbólumként használt végletekkel jellemzi a könyvtárközi kölcsönzés szereplőit: a kölcsönadó és a kölcsönkérő könyvtárakat. (Az ő értelmezésében a menyét csaló, alatomos, hitvány, semmirekellő.) Alapvető feltételezése, hogy a kölcsönkérés és -adás viszonyos tevékenység, vagyis amennyit egy könyvtár másoktól kér, annyit kellene adnia is.

Menyét az a könyvtár, amelynél a kölcsönkért tételek száma jelentősen nagyobb a küldött tételek számánál (beleértve a véglegesen küldött másolatokat is), hacsak ezt az aránytalanságot nem a kevesebb érkező kérés okozza. Ide kell sorolni azonban, ha egy könyvtár a kérések százait kis létszáma, elfoglaltsága vagy kerethiánya hivatkozva utasítja vissza.

Sas az a könyvtár, amelyben a kölcsönvett 10%-kal meghaladja a kölcsönadás. Ha ez az arány 10% fölött van, *nemes sással* van dolgunk, míg *kakukknak* minősül az, amelynél aránytalanul nagy a kölcsönkérések száma (20%-kal több, mint a kölcsönadás).

Egyes könyvtárak térítés ellenében adják kölcsön a dokumentumokat. Ez elfogadható, ha a kölcsönvételért is szoktak fizetni. A *menyét* csak a kölcsönadásért kér pénzt, de kölcsönvételért nem fizet.

Előfordul, hogy egy kölcsönadott tétel elvész. A kölcsönkérők általában megtérítik a kárt, csak a *menyét*ek hártják el a felelősséget. Sok esetben a kérő könyvtár a kölcsönzési díj kiegyenlítését az olvasóra bízta, ahelyett, hogy beszédné és elküldené a pénzt. (A küldő könyvtár a kérő könyvtárral van kapcsolatban, nem annak egy olvasójával.)

Tiszteletsgtelen olyanoktól kérni, akik elől elrejtjük saját állományunkat. A *menyét* korlátozza katalógusa elérését pl. az RLIN hálózaton keresztül, miközben az OCLC-ben kölcsönkér. Az online katalógusokat a tényleges helyzetnek megfelelően kell naprakészen tartani. A *menyét* ezt elhanyagolja munkaerő, idő vagy pénz hiányára hivatkozva.

Nem mentség, ha az olvasói igények teljesítésére való törekvés miatt sokkal nagyobb a kölcsönkért tételek száma. Ha eközben a kölcsönadás a munkaerőhiány miatt kevesebb, erre fel kell hívni a vezetés figyelmét.

Mi van akkor, ha a könyvtárosok vagy a könyvtár vezetői tudatosan választják a *menyét* szerepét?

/MORRIS, Leslie R.: Interlibrary loan ethics: are you an eagle or a weasel? = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Information Supply, 9. köt. 4. sz. 1999. p. 1–3./

(Góth László)

A könyvtárközi kölcsönzés díjszabása az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban – újabb felmérés

Az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban 1994 februárjában végezték az első felmérést a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó pénzügyi politika megismerése céljából. Az eredményeket az *Interlending & Document Supply* c. folyóirat 1995-ben adta közre (P. Clinton: Charging users for remote document supply in UK university libraries. = 23. köt. 4. sz. p. 14–19. Lásd a *TMT*-ben: A dokumentumellátás térítése az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban. = 43. köt. 11–12. sz. 1996. p. 470–472.). Az újabb felmérésre 1998 júniusában került sor. 1994-ben 110 könyvtárnak küldték ki a kérdőíveket, amelyre 79 válasz érkezett (86,9%). 1998-ban 325 kérdőívet küldtek ki, amelyre 170-en válaszoltak (52%). Közöttük 50 olyan könyvtár volt, amelyben egyáltalán nincs

könyvtárközi kölcsönzés (ezek elsősorban kisebb oxfordi és cambridge-i könyvtárak, ahol az olvasók inkább a központi könyvtárat veszik igénybe). A cikk a 120 értékelhető válaszból (a válaszok 70%-a) levonható *eredményeket* foglalja össze.

Kell-e fizetni a könyvtárközi kölcsönzésért?

A kérdésre választ adó 117 könyvtár közül 76-ban (65%) kell fizetni, és 41-ben (35%) nem. A térítési díjat felszámító könyvtárak között három olyan volt, ahol csak a külső kérésekért kell fizetni.

Ki veheti igénybe a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokat?

A könyvtárakban az árak általában a felhasználói kategóriáktól függnének (1. táblázat).

Az ár függ-e a szolgáltatott dokumentum típusától?

A kérdésre 114 könyvtár (95%) válaszolt, közülük 45-ben (39%) az árak nem függenek a szolgáltatás formájától, 35-ben (29%) függenek, és 34 válasz (29%) értékelhetetlen volt. A 2. táblázat az árak különbözőségét mutatja a szolgáltatott egy-estől függően.

1. táblázat

Az árak megoszlása a felhasználók kategóriái szerint

Felhasználó	Az adott árakat alkalmazó könyvtárak száma													
GBP	0,5	1	1,5	2	2,5	3	4,5	5	7	8	10	12	15	
Egyetemi hallgató	4	8	1	3	–	–	1	1	–	–	–	–	–	
Másoddiplomás	3	7	1	3	–	–	1	–	–	–	–	–	–	
Kutató	–	5	1	2	–	–	1	1	–	–	–	–	–	
Személyzet	–	5	1	2	–	–	1	1	–	–	–	–	–	
Külső	–	–	–	–	–	–	–	2	5	2	6	2	1	
NHS/egészségügyi	–	–	–	1	–	–	–	–	2	–	–	–	–	
Átlány	–	9	1	7	2	3	–	11	–	–	–	–	–	

2. táblázat

Az árak megoszlása a szolgáltatás típusa szerint

Tétel	Az adott árakat alkalmazó könyvtárak száma										
	GBP	1–1,99	2–2,99	3–3,99	4–4,99	5–5,99	6–6,99	7–7,99	8–8,99	9–10	Egyéb ár
Könyv		5	10	1	5	–	–	1	–	–	–
Fénymásolat		4	9	1	5	–	–	1	–	–	–
Mikroformátum		1	5	2	3	–	–	–	–	–	–
Előadások tézisei		–	5	2	7	–	–	–	–	6	12
(Egyesült Királyság)											
Előadások tézisei		–	–	–	6	–	–	–	3	–	14,38–22
(USA)											
Könyv keresése		–	–	–	–	1	3	–	–	–	23,90–22
külföldön											
Fénymásolat külföld- ről		–	–	3	–	1	1	–	–	2	13,50–30
Sürgősségi felár		–	–	–	–	–	1	–	2	–	12
Szabványok		–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Keresés külföldön		–	–	–	–	–	–	–	–	–	27

Azok közül a könyvtárak közül, amelyekben nem kell fizetni, 33 egyelőre nem is tervezi a díjak bevezetését, míg 7-ben vagy már folyamatban volt az árak alkalmazásba vétele, vagy a közeli jövőre jelezték. A legkirívóbb válasz abból a könyvtárból érkezett, ahol az oldalankénti 10 pennys árat 2,5 fontra tervezték emelni, hogy „a felhasználó kétszer is gondolja meg, mielőtt rendel”. Az árak bevezetését többen is azzal magyarázták, hogy a felhasználóknak fogalmuk sincs a könyvtárközi kölcsönzés tényleges költségeiről.

A felhasználók megoszlását tekintve a következő kép alakult ki:

- a könyvtárak 22%-ában a hallgatók nem vehetik igénybe a könyvtárközi kölcsönzést (bár az ide sorolt válaszolók egy részében csak poszt-

graduális képzés folyik, mások viszont kivételt tesznek az utolsó éves hallgatókkal, akiknek a szakdolgozatukhoz van szükségük a szolgáltatásra);

- 27%-ban külső felhasználók igényeit is teljesítik (természetesen magasabb díj ellenében, mint a „belsőeknek”);

- 22%-ban a szolgáltatást csak az NHS (National Health Service) és az egészségügyi könyvtárak vehették igénybe;
- a maradék könyvtárak mindegyikében eltérők voltak a feltételek.

A könyvtárközi kölcsönzés költségei

(A válaszok értékelésénél különvették a cambridge-i és az oxfordi egyetemeket – 3. táblázat.)

Miért vezette be a térítést vagy a mennyiségi korlátozást?

A válaszok közül 32% értékelhetetlen volt, az értékelhetők közül a könyvtárak 35%-a fő okként „a felhasználó kétszer is gondolja meg” választ jelölt be. A sorban a következő ok a könyvtárközi

kölcsönzés költségvetésének csökkenése, illetve befagyasztása volt (17%), harmadik helyen pedig az elektronikus adatbázisok növekvő használata (15%) szerepelt, kisebb százalékban pedig olyan okok, mint a bevétel növelése, a folyóiratok lemondása-miatti igénynövekedés stb.

3. táblázat

A könyvtárközi kölcsönzés költségeinek megoszlása (a költségek nem tartalmazzák a személyi kiadásokat)

1000 GBP	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	70 felett
Egyetemek	13	9	7	9	9	4	7	8
Camb-ridge	23	-	-	-	-	-	-	-
Oxford	17	3	1	-	-	-	-	-

Hogyan hatott a térítés bevezetése az igények számának alakulására?

Értékelhető választ mindössze 57 könyvtár adott, közülük 67% állította, hogy csökkent az igények száma. Többen arról írtak, hogy az árak bevezetése után némi csökkenés volt tapasztalható, azután visszaállt a megszokott szint. Egy könyvtárban az árakat a felére csökkentették, aminek következtében az igények száma a kétszeresére nőtt.

Hol tették közzé a térítés bevezetését?

A 65 értékelhető választ küldő könyvtár nagy része (67%) a hirdetőtáblákat használta, 25% értesítette a tanszékeket és intézeteket, míg 23% a kölcsönadott könyvbe tette be az értesítést. Mindössze három könyvtár használta erre a célra a weboldalt vagy az elektronikus postát. Többen is jelezték, hogy kombinálták a különböző módszereket.

Volt-e a panasz a térítés bevezetése után?

Az értékelhető válaszok száma mindössze 56 volt, nagy részük (86%) kevés és jelentéktelen esetekre hivatkozott. Kiemelést és megfontolást érdemel az az eset, amikor az állományból elvesztett dokumentum könyvtárközi úton történő helyettesítéséért kell fizetni. A panasztévők megértelemmel voltak az ésszerű magyarázatok iránt, pl. ahol csak a BLDSC által számlázott költséget hárították át a felhasználóra.

Milyen fizetési rendszert használ?

Az értékelhető válaszok száma 44 volt, közülük 18-ban a felhasználó közvetlenül fizet, 5-ben utalványt (voucher) használtak, 8-ban a számlát a tanszékeknek továbbították, 6-ban szétosztották a

könyvtárközi kölcsönzés költségeit az intézetek-tanszékek között, és 7-ben egyéb módszereket használtak. Általában egy-egy könyvtár többféle rendszert is igénybe vett. Több helyen a dolgozók bizonyos kedvezményekben részesültek, pl. meghatározott mennyiségben ingyenesen vehették igénybe a szolgáltatást.

Korlátozzák-e a megrendelések számát?

Az értékelhető 116 válasz közül 67% állította, hogy semmilyen mennyiségi korlátot nem alkalmaz, 33%-uk alkalmaz, ez utóbbiak közel felében azonban felárral teljesítik a megrendelést a mennyiségi határ felett is (ez általában azt jelenti, hogy a megrendelő teljes költséget fizet a kedvezményes ár helyett). A korlátok könyvtáranként változtak, néhány általános következtetést azonban le lehet vonni:

- a hallgatók/kutatók számára a korlát évi 20–312 megrendelés volt, ahol pedig ez a személyzetre is vonatkozott, ott 10–520 között;
- minél kisebb egy könyvtár, és minél kevesebb olvasója van, annál kisebb a megrendelési lehetőség alsó határa. (Ennek ellentmondani látszik az az egyetem, ahol 11 ezer hallgató van, és számukra az évi megrendelések mennyisége 20-ra van korlátozva.)

Milyen aláírásra van szükség a megrendeléshez?

(Mivel egyetemi könyvtárakról van szó, a kérdés a tanszék vagy az előadó, vagy a szakkönyvtáros stb. aláírására vonatkozik.) A válaszadók 55%-ánál nincs szükség semmilyen aláírásra, míg 43%-ban kikötik szükségességét, elsősorban a hallgatók esetében. A kérdés második része arra keresett választ, hogy vonatkozik-e az aláírás (engedély) a pénzügyi/mennyiségi keretekre is. A kérdésnek erre a részére a kérdőívek több mint a felében nem volt válasz, a válaszadók 46%-a kér aláírást nagy összegű megrendelések esetén, 48%-uk egyáltalán nem igényli ezt, a fennmaradó 6%-ban csak bizonyos esetekben ragaszkodnak az aláíráshoz.

A könyvtárközi kölcsönzés hosszabbítási díjai

A válaszadók közül 8 könyvtárban nem lehet hosszabbítani, 6 könyvtárban pedig csak a kölcsönző könyvtár hosszabbítási díját hárítják át az olvasóra. 62 könyvtár egyáltalán nem kér pénzt a hosszabbításért, 39 könyvtár pedig 1–5 font közötti összeget kér.

Késedelmi díjak fizetése

Számos könyvtár jelezte, hogy könyvtárközi kölcsönzés esetén még nem fordult elő késés. A válaszadók 37%-a kitiltja az olvasót a további

könyvtárközi kölcsönzésből, vagy akár a teljes szolgáltatásból, 30%-a csak a kölcsönadó könyvtár által felszámolt késedelmi díjat hárítja át az olvasóra, míg 9%-nál a saját késedelmi díjat alkalmaz-
zák.

Mit tesz a dokumentum elvesztése esetén?

Erre a kérdésre is többen azt válaszolták, hogy ilyen még nem fordult elő. 21 könyvtár kitiltja az olvasót a további könyvtárközi kölcsönzésből, vagy akár a teljes szolgáltatásból, 20-ban pedig az új dokumentum vételi árát fizetetik meg. A válaszadók többsége a kölcsönadó könyvtár által felszámított költséget hárítja át az olvasóra, míg 9 könyvtár meglepő válasza az volt, hogy különböző okokból nem kérnek térítést az elvesztett dokumentumért.

Adnak-e vissza pénzt, ha a megrendelés nem teljesült?

A kérdésre 12 könyvtár nem válaszolt, míg 65-ben vagy nem foglalkoznak vele, vagy nem tudtak válaszolni. Ennek fő oka az, hogy a számlát csak a teljesített kérések után állítják ki. 43 könyvtár téríti vissza az általában előre átutalt térítési díjat, ha a felhasználó az előtt törli a megrendelését, mielőtt azt továbbították volna; ha a dokumentum beérkezése több időt vesz igénybe, mint amit a megrendelő megjelölt; ha a szakkönyvtáros letiltja a megrendelés kiküldését, vagy a kért dokumentum megvan a könyvtár állományában; végül ha a katalógus nem egyértelmű.

A könyvtárközi kölcsönzés mely részének adminisztratív költségeit számolja fel a megrendelőnek?

A lehetséges válaszok a hosszabbítás, az elvesztett dokumentum intézése, a késedelmes eset és a vissza nem hozott könyvek utánjárási költségei. A válaszadó 117 könyvtár közül 73% nem számítja fel adminisztratív költséget, míg 26% első sorban az elvesztett dokumentum intézéséért.

Mit tesz az időben vissza nem hozott dokumentumokat kölcsönzőkkel?

A válaszadók mintegy fele nem szembesül ezzel a problémával, mivel a megrendelők vagy előre fizetnek, vagy főleg fénymásolatokat küld. Mindössze 15 könyvtár számítja fel ezért díjat 1–5 font között. Több könyvtárban a hallgatók olvasói rekordjába tesznek különböző következményekkel járó megjegyzést (pl. a tanév végén kell fizetni).

A kérdés második része a vissza nem kapott dokumentumok számára vonatkozott. A válaszadók közül 58 könyvtárban ez a szám kisebb évi 50 dokumentumnál, 7 könyvtárban 51–100 között, 13 könyvtárban 101–200 között, míg négy könyvtárban évi több mint 350 esetet számoltak. Egy könyvtár jelezte, hogy a késedelmi díj bevezetése után jelentősen csökkent a vissza nem hozott könyvek száma.

Összehasonlítás az 1994. évi felméréssel, a jelenlegi irányok

Bár lényegesen nem változott a helyzet az előző felmérés óta, a tendencia azt mutatja, hogy egyre több helyen térítetik meg a szolgáltatást (közvetlenül a felhasználóval vagy a tanszékekkel). Első helyen a késedelmi díjak bevezetése áll, amit az elvesztett dokumentum térítése követ.

1994-ben még kevés könyvtár hivatkozott az elektronikus dokumentumok használatára. 1998-ban már nyilvánvalóvá vált, hogy növekszik a teljes szövegű elektronikus folyóiratok használata. Ebben az esetben a könyvtár előfizet a CD-ROM-ra vagy az internetes elérésre, a felhasználók azonnal megkapják a kért dokumentumot, és csak a nyomtatás költségeit kell megfizetniük. A csak jeladó információt tartalmazó adatbázisok használata pedig növeli a könyvtárközi megrendelések számát.

/CLINTON, Pat: Charging users for interlibrary loans in UK university libraries – a new survey. = Interlending & Document Supply, 27. köt. 1. sz. 1999. p. 17–29./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Könyvtárközi együttműködés és rivalizálás (lengyelországi példával)

Az ironikus hangvételű cikk szerint az emberiség már a pattintott kőkorszakban „feltalálta” az együttműködést, mert többek közös érdeke fűződött hozzá.

A könyvtárak egymástól teljesen elszigetelve, akár nem is tudva tették a dolgukat jó hosszú ide-

ig. „Ahány ház, annyi szokás” volt jellemző valamennyi könyvtár alkalmazta eljárások és szabályok összességére.

Amikor a gyűjtemények közül kezdtek kiemelkedni a nagyok, presztízsbeli és rivalizálási hajlamaiktól ösztökélve minden jelentősebb könyvtár